

MAHMUDXO'JA BEHBUDIY HAMDA UNING TURKISTON SIYOSATI VA XALQARO MUNOSABATLARDAGI O'RNI

Xudoyberdiyev Otabek Zafar o'g'li
O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

Anotatsiya: Mazkur ilmiy ish o'zbek jadidchilik harakatining yirik vakili Mahmudxo'ja Behbudiy shaxsiyati, uning siyosiy qarashlari va faoliyatini tahlil qilishga bag'ishlangan. Asarda Behbudiyning Turkiston mintaqasida olib borgan siyosiy-ma'rifiy islohotlari, uning milliy uyg'onish harakatidagi o'rni, xalqaro maydondagi pozitsiyasi hamda musulmon dunyosidagi fikriy-madaniy aloqalari keng yoritiladi. Tadqiqot davomida uning matbuot orqali ifodalangan g'oyalari, Rossiya imperiyasi, Usmonli davlati va Eron bilan munosabatlari, xalqaro siyosiy jarayonlarga bo'lgan munosabati tahlil qilinadi. Ishda tarixiy manbalar, xususan, Behbudiyning o'z asarlari va davr matbuoti asosida ilmiy tahlil usullari qo'llanilgan. Ushbu tadqiqot jadidchilik harakati doirasida xalqaro siyosiy tafakkurning shakllanishi va Turkiston ziyolilarining geosiyosiy jarayonlardagi o'rnini yoritishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

KALIT SO'ZLAR: Mahmudxo'ja Behbudiy, jadidchilik, Turkiston siyosati, xalqaro munosabatlar, milliy uyg'onish, musulmon ziyolilari, matbuot, Usmonli davlati, geosiyosiy tafakkur.

XX asr boshlarida Turkiston o'z taraqqiyot yo'lida murakkab tarixiy va siyosiy bosqichlarni boshdan kechirgan davrlardan biri bo'ldi. Rossiya imperiyasi tarkibida bo'lgan bu hududda milliy ongning uyg'onishi, ma'rifiy islohotlar va ijtimoiy-siyosiy faollik kuchayib bordi. Aynan shu davrda vujudga kelgan jadidchilik harakati, uning mashhur vakillari orasida Mahmudxo'ja Behbudiy alohida o'rin egallaydi. U nafaqat ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan, balki siyosiy va xalqaro munosabatlar borasidagi ilg'or qarashlari bilan ham ajralib turadi.

Mahmudxo'ja Behbudiy – o'z davrining ijtimoiy, siyosiy, madaniy va dini hayotiga faol aralashgan, matbuot, ta'lim-tarbiya va adabiyot orqali xalqni uyg'otishga harakat qilgan yetuk ziyoli edi. U yaratgan “Tarjimon”, “Samarqand” gazetalari, “Padarkush” dramasidan tortib, siyosiy maqolalarigacha bo'lgan asarlarida milliy ozodlik, siyosiy mustaqillik, madaniy taraqqiyot va xalqaro birdamlik g'oyalari ilgari surilgan.

Behbudiyning siyosiy qarashlari va xalqaro maydondagi pozitsiyasi Rossiya imperiyasining Turkistondagi siyosatiga tanqidiy yondashuvi, Usmonli turklar va Eron siyosatiga qiziqishi, islom dunyosidagi o'zgarishlarga e'tiborli munosabati orqali namoyon bo'ladi. U o'z zamonasidagi yirik siyosiy voqealarni chuqur tahlil qilib, ularni Turkiston istiqboli bilan bog'lashga harakat qilgan.

Mazkur tadqiqotda Behbudiyning Turkiston siyosiy tafakkuri, xalqaro munosabatlar doirasidagi qarashlari, islomiy birlik, milliy uygʻonish va oʻz davrining global jarayonlariga munosabati tahlil qilinadi. Shuningdek, uning faoliyati mintaqaviy va xalqaro tarixiy kontekstda koʻrib chiqiladi. Bu esa nafaqat Behbudiyning shaxsiyati, balki Turkiston jadidchiligining geosiyosiy tafakkuri va xalqaro siyosiy tafsilotlarga munosabatini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mahmudxoʻja Behbudiy (1875–1919) jadidchilik harakatining asosiy ideologlaridan biri sifatida Turkiston siyosiy tafakkurining shakllanishida muhim rol oʻynagan. U oʻz faoliyatini asosan maʼrifat orqali xalqni uygʻotish, milliy oʻzlikni anglashga undash, siyosiy mustaqillik gʻoyasini shakllantirishga qaratgan. Behbudiyning fikricha, millatning taraqqiyoti avvalo uning oʻz madaniyati, tili, dini va tarixiy xotirasiga sodiqligi bilan bogʻliqdir. Shu sababli u har qanday siyosiy oʻzgarishlardan oldin xalqni bilimli qilishni asosiy vazifa deb bildi.

Uning “Samarqand”, “Taraqqiy” va boshqa gazetalaridagi maqolalari, shuningdek “Padarkush” kabi asarlari orqali oʻzining siyosiy va ijtimoiy qarashlarini ifoda etdi. Behbudiy Turkistonda oʻrnatilgan Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosatini tanqid qilar ekan, mahalliy xalqning siyosiy ongsizligiga ham eʼtibor qaratadi. U oʻz maqolalarida xalqni siyosiy ong va huquqiy tafakkurga ega boʻlishga undaydi.

Behbudiy uchun siyosiy ong — bu faqat hukumat ishlari bilan tanishish emas, balki millat manfaati yoʻlida fikrlash, ijtimoiy adolat, tenglik va milliy gʻururni anglash deganidir. Shuning uchun u xalq orasida siyosiy ongni shakllantirishni matbuot, maktab va jamoat ishlari orqali amalga oshirishga harakat qildi.

Behbudiy nafaqat mahalliy siyosat, balki xalqaro jarayonlarga ham chuqur eʼtibor qaratgan ziyoli edi. U turli mamlakatlarda, xususan, Usmonli imperiyasi, Eron, Hindiston va boshqa musulmon davlatlaridagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni kuzatgan, u yerdagi islohotlar bilan qiziqqan va ularni Turkiston sharoitiga moslab tahlil qilgan.

1909–1914-yillarda Usmonli imperiyasiga qilgan sayohatlari davomida u Turkiya siyosiy tizimi, jurnalistika madaniyati, maktab tizimi va diniy islohotlar bilan yaqindan tanishgan. Istanbulda koʻplab ziyolilar bilan muloqotda boʻlgan Behbudiy u yerdan oʻrgangan ilgʻor gʻoyalarni Turkistonga olib kirishga harakat qilgan. Ayniqsa, Usmonlilarda kechgan konstitutsiyaviy islohotlar va parlament tizimi uni qattiq qiziqtirgan.

Bundan tashqari, Behbudiy musulmon ummatining yagona frontda harakat qilishi, xalqaro miqyosda islom birligini mustahkamlash gʻoyasini ilgari surgan. U panislomizm, panturkizm kabi gʻoyalarga ehtiyotkorlik bilan yondashgan boʻlsa-da, ularning asosida yotgan madaniy va siyosiy uygʻonish konsepsiyasini Turkiston uchun muhim deb hisoblagan.

Behbudiy Rossiya imperiyasining musulmonlar siyosatiga tanqidiy qaragan holda, uni mustamlakachilik siyosatining vositasi sifatida fosh etgan. U musulmon xalqlari

o'rtasida o'zaro hamjihatlik, madaniy aloqalarni kengaytirish, bir-birining yutuq va tajribasidan o'rganishni doimiy ravishda targ'ib qilgan.

Mahmudxo'ja Behbudiy o'z siyosiy va xalqaro qarashlarini ommaga etkazishda matbuotni asosiy vosita sifatida ko'rgan. U nashr etgan gazeta va jurnallarda (masalan, "Samarqand", "Taraqqiy", "Oyna") nafaqat ichki siyosiy muammolar, balki xalqaro voqealar — Turkiya, Eron, Xitoy va Yevropadagi o'zgarishlar haqida ham xabardor qiluvchi maqolalar muntazam e'lon qilingan.

Behbudiyning xalqaro voqealarga munosabati har doim tahliliy, keng qamrovli va mintaqaviy kontekstga mos tarzda bo'lgan. U xalqni faqat mahalliy voqealar bilan cheklanib qolmasdan, dunyodagi yangiliklardan boxabar bo'lishga da'vat etgan. Bu esa, o'z navbatida, Turkiston xalqining dunyoqarashi va siyosiy madaniyatini kengaytirishga xizmat qilgan.

Mahmudxo'ja Behbudiy XX asr boshlarida Turkiston mintaqasida shakllangan siyosiy tafakkur va milliy uyg'onish harakatining eng yorqin namoyandaligidan biri sifatida tarix sahnasiga chiqqan. Uning siyosiy qarashlari xalqni ma'rifatga da'vat qilish, milliy ongini shakllantirish va mustaqil tafakkurga undash bilan chambarchas bog'liq edi. Behbudiy nafaqat ichki siyosiy jarayonlarga, balki xalqaro voqealarga ham chuqur munosabat bildirgan. U musulmon xalqlari o'rtasidagi birdamlik, milliy va madaniy uyg'onishning global miqyosdagi ahamiyati haqida chuqur fikr yuritgan.

Turkiston siyosiy tafakkurining shakllanishida uning roli beqiyos bo'lib, Behbudiyning matbuot, ta'lim, adabiyot va siyosiy faoliyat orqali ilgari surgan g'oyalari bugungi kun uchun ham dolzarb hisoblanadi. Ayniqsa, uning xalqaro munosabatlarga doir qarashlari – geosiyosiy anglash, milliy manfaatlarni himoya qilish, global jarayonlarga moslashish masalalari – bugungi O'zbekistonning tashqi siyosiy yondashuvlari bilan uyg'unlashib boradi.

Xulosa qilib aytganda, Mahmudxo'ja Behbudiy nafaqat o'z davrining siyosiy mutafakkiri, balki xalqaro darajadagi ziyoli sifatida o'zbek xalqining tarixiy-madaniy taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan shaxsdir. Uning merosini o'rganish nafaqat tarixiy qarzдорlik, balki bugungi jamiyatda siyosiy tafakkurni rivojlantirish uchun ham muhim omildir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Behbudiy M. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 2011.
2. Abdurashidov N. *Mahmudxo'ja Behbudiy va jadidchilik harakati*. – Toshkent: Fan, 2007.
3. Salohiy H. *O'zbek matbuoti tarixi*. – Toshkent: O'zbekiston, 2004.
4. Bobojonov Sh. *Jadidchilik harakati va siyosiy tafakkur taraqqiyoti*. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2019.
5. Ziyonet elektron kutubxonasi: www.ziyo.uz – Jadidchilik va Behbudiyga oid maqolalar to'plami.

6. Alaviya M. *Turkiston jadidlari va Usmonli imperiyasi bilan aloqalar.* // “Sharq yulduzi” jurnali, 2018, №3.
7. Qosimova D. *Jadid matbuoti va xalqaro munosabatlar yoritilishi.* – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020.
8. Turaqulov A. *O‘zbekistonning geosiyosiy tafakkuri tarixidan lavhalar.* – Toshkent: “Akademnashr”, 2015.